

ORYANTALİZM, OKSİDANTALİZM VE ÖTEKİNİ TANIMAK*

Stein TONNESSON**

Çev.: Necmeddin GÜNEY***

"Batı'nın kültürel hegemonyası" veya "kültürel emperyalizm" diyebileceğimiz bir şeyin gerçekten var olduğunu kabul ettiğimizde, 'oryantalizm' onun edebiyat ve sosyal bilimler alanındaki biçimi; 'oksidantalizm' ise [Batı'dan] intikam almak için tasarlanmış bir projedir.

Birbirini araştıran Asyalılar ve Avrupalılar, Doğu ile Batı arasındaki ilişkinin aynı zamanda hem temsilcisi hem de öğrencisidirler. Şüphesiz bu ilişki, eşitlik ve karşılıklı saygı temeline dayanan bir mübâdele şeklinde olabilir. Ancak bir tehlike her zaman için söz konusu olabilir: Avrupa, ABD ve Avustralya'daki çalışmaların ve araştırma programlarının kültürel tahakküme dayalı oryantalist geleneğin devamını oluşturmaları; dolayısıyla da Asya'da bulunan araştırma merkezlerinin, Batı'nın temel düşüncelerine karşı kültür ve bilim alanında bir nevi 'hakiki' Asyalı yaklaşım üretmeye çalışmaları tehlikesi...

Bu makale, 14 Ekim 1993'te Kopenhag'da NEWAS atölye çalışmasında sunulan bir tebliğin yeniden gözden geçirilmiş halidir. Doğu'yla Batı'nın ilişkisi ve bu ilişkide araştırmacı ve entelektüellerin rollerine dair bir fikir vermek üzere kaleme alınmıştır. Günümüzde yayımlanan bilimsel araştırmalar ve konferanslar muazzam bir yekun teşkil etmekte ve devletler ve bölgeler arasındaki kültürel alışverişlerin yanı sıra politik ve ekonomik alışverişlerde de önemi gittikçe artan bir rol oynamaktadır. Beşerî ve sosyal bilimler alanındaki öğrenciler ve araştırmacılar, kendilerini araştırdıkları sürecin dışında düşünemezler. Onlar yaptıkları iş

* Stein Tonnesson, "Orientalism, Occidentalism and Knowing About Others", http://www.multiworld.org/m_iversity/decolonisation/saidres.htm [10.08.2006]

** Tarih doktorudur. Oslo/Norveç'teki International Peace Research Institute'in (Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü) müdürüdür. E-posta: stein@prio.no

*** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. necmguney@gmail.com

gereği Doğu-Batı, Kuzey-Güney ve küresel kültürün müstakbel modellerinin biçimlendirilmesinde aktif rol oynamaktadırlar.

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÜNYADA EMPERYALİZM

Son yıllarda Doğu-Batı ilişkisinde çok büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Burada farklı yönleri ifade eden altı ayrı değişim sürecini zikretmek istiyorum. Bunlardan ilk ikisi, global bir kültürün işaretçileridir:

1. Serbest ticaret kapitalizmi, çok değil birkaç yıl önce düşünülemez olacak ölçüde piyasalara hakim oldu. Eski Sovyetler Birliği, Hindistan, Çin, Latin Amerika ve çok sayıda Afrika ülkesinin nispeten kapalı nitelikteki ekonomileri ticarete ve yatırımlara açıldı. Böylece uluslararası şirketlerin manevra kabiliyetleri önemli derecede artmış ve devletlerin uluslararası banka ve yatırımcıların menfaatlerine tek başına karşı koyma imkânları azalmış oldu.

2. Medya ve iletişim ağları, birleşmiş bir bilgi dünyası oluşturdu. Bu da –sakinleri kendi iradeleriyle izole edilmek istemedikleri sürece- bölgesel bir kültürü dış etkilerden korumayı imkânsız hale getirdi. Günümüzde, İngilizcenin hemen herkes tarafından ortak dil kabul edildiği global bir medya kapitalizminde yaşıyoruz. Global arenada iş yapmak isteyen herkes için iyi derecede İngilizce bilmek artık zaruri hale gelmiştir.

Kalan dört değişim süreci daha çok çift yönlüdür: Bunlar, bazı bakımlardan Doğu-Batı uzlaşmasının önüne yeni engeller koyarak globalleşme trendine ters düşerken; bir başka açıdan da Doğu ve Batı'yı birbirine yaklaştırmaya katkıda bulunmaktadır.

3. Özellikle uzak doğuda meydana gelen ekonomik büyümeyle birlikte, üretici güç dengelerinde bir değişim meydana gelmiştir. Bu, bazı Batı çevrelerinde, 14. yüzyıldan beri Batıya doğru giden tarihî Doğu-Batı sarkacının ritminin yeniden Doğu'ya doğru dönmeye başladığı izlenimini uyandırmıştır.

4. Soğuk savaşın sona ermesi ve (Küba hariç) Batı'daki komünist rejimlerin düşmesi, komünizmi uzak doğuya hapsedmiş ve Batı'nın kendi içindeki ideolojik Doğu-Batı ayrımının yerini, hakiki bir Doğu-Batı ayrımı almıştır. Rusya, krizler yaşayan bir Batılı demokrasi halini almıştır. Eski Doğulu yoldaşları ise otoriter rejimler halinde kalırken, ekonomik açıdan zenginleşiyorlar. Günümüz dünyasındaki politik çatışmaların ana çizgileri artık Batı'yı ve Avrupa'yı ikiye ayırmıyor, onun yerine Doğu ile Batı'yı karşı karşıya getiriyor. Bugün Doğu, uzak ucundaki Konfüçyüsçü büyüme alanıyla, ortasındaki yoğun nüfuslu Hindu birliğiyle ve parçalanmış Müslüman Yakın Doğu'suyla bölük pörçük durumdadır.

5. 1991 Körfez savaşında Batı ile Yakın Doğu'nun ilişkisinde önce yıkıcı bir çatışma meydana geldi. Bunu iki yıl sonra İngilizce konuşan bir Yahudi'yle Arapça konuşan bir Filistinlinin el sıkışmaları takip etti. Bu tokalaşma, Batılı şartlarda,

Batı'nın en kutsal tapınağının bahçesinde, mütebessim arabulucu rolünü üstlenmek üzere oval ofisinden çıkıp gelen genç başpiskoposun katılımıyla gerçekleşti.¹

6. Altıncı değişim, esas itibarıyla globalleşmeye en çok ters düşen süreçtir. Bu süreç, neredeyse her yerde ritüellerin, din ve geleneğin yeniden canlanmasıdır. Bu, globalleşmeye karşı yeni medyayı kullanarak, büyük veya küçük muhayyel topluluklara kültürel koruma sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir yanıttır. Müsaadenizle bu olayı, seküler bir anti emperyalist olan ve benim de temel esin kaynağım olan Edward Said'in yaşadığı bir olayla örneklendireyim: Said, 1989 yılında Kahire Üniversitesi İngilizce Fakültesi'nde verdiği derste, emperyalizme alternatif kültürel eylemler olarak milliyetçilik, bağımsızlık ve liberalleşmeden bir saat kadar bahsetmişti. Daha sonra dinleyicilerden biri tarafından kendisine 'dini (theocratic) alternatif' soruldu. Said, önce soruyu sehven 'Sokratçı (Socratic) alternatif' olarak anladı ancak bu hemen düzeltildi. Dinleyici, konuşması düzgün, başı örtülü genç bir bayandı. Said, kendisinin seküler ve din adamı karşıtı tutumu sebebiyle, o bayanın ilgilendiği hususları gözünden kaçırmıştı.²

SEÇENEKLER

Günümüz dünyasında "bizler" -"Bizler"den kastımız, büyük global entelektüel 'biz'dir. Yani hem Batılılar hem de Doğulular ve özellikle de Said gibi her iki tarafta birer ayağı bulunan kişiler...- 'Doğu-Batı karşıtlığı' konusuna nasıl yaklaşmalıyız? Hegel'e ait diyalektik sıraya uymak gerekirse, ben muhtemel üç seçenek görüyorum: Tez, antitez ve sentez.

Zaten Batılı olan bizler için ilk seçenek kendimizi aslında daha bilinçli şekilde tanımlamak, Batılı değerleri geliştirmek veya savunmak ve Batılı 'mühtedi'leri ya da potansiyel mühtedileri 'listeye' kaydetmektir. Aramızdakilerden, Batılı olma hususunda, doğum yerleri, ten renkleri, dil veya dinleri sebebiyle vicdan azabı çekenler, Batı'nın üstün değerleri sebebiyle Batı'ya dönmelidirler: Dilediğini söyleme (ve ruhunu televizyonda satışa çıkarma) hürriyeti...

Antitez nitelikli ikinci seçenek ise, birincinin tam zıddıdır: Entelektüeller olarak, Doğu üzerinde yüzyıllarca sürmüş olan Batı hakimiyetinin eleştirel ve ahlâkî bir analizine girişmeli ancak aynı zamanda Doğu'daki baskıcı sosyal düzenlerle aramızdaki eleştirel mesafeyi de korumalıyız.

Sentezci üçüncü seçenek ise bu makalenin sonunda açıklanacaktır ve şahsî tercihimin de bu seçenekten yana olması herhalde garipsenmeyecektir. Bu seçeneği bir sonuç olarak sunmadan önce, Batı'dan bir şahsiyeti, Batı karşıtı tutumdan ise iki şahsiyeti sizlere tanıtıp bu kişilerin görüşlerini tartışmak istiyorum.

¹ Yapılan gizli görüşmelerden sonra 1993'te İzak Rabin'le FKÖ Lideri Yasir Arafat tarihi bir antlaşma imzaladılar. Antlaşmaya göre İsrail Filistin'e önce Gazze kesiti ve Batı Şeria'nın Eriha şehrinde; sonra da Batı Şeria'nın diğer kesimlerinde kendini yönetme hakkını tanıdı. (Ç.N.)

² Edward Said, Culture & Imperialism, Londra: Chatto & Windus, 1993, s. 369-70.

MEDENİYETLER ÇATIŞMASI

Seçtiğim Batılı şahsiyet, Lyndon B. Johnsons'un³ ulusal güvenlik danışmanlığını yapmış olan ve büyük beğeni toplayan *"The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century (Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyılın sonunda Demokratikleşme)"*⁴ isimli eserin yazarı Samuel P. Huntington'dur. Kendisi şu an Harvard Üniversitesi'nde İdari Bilimler alanında profesör ve John M. Olin Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün müdürüdür.

Huntington, uzun yıllar boyunca, bir politik rejimden diğerine, özellikle de diktatörlükten demokrasiye geçişler konusuna yoğunlaştı. 1993'te *Foreign Affairs* dergisinin yaz sayısında yayımlanan ve güz boyunca sıcak tartışmalara yol açan makalesinde Washington'un anlamını yitiren 'anti-komünizm'inin yerini alacak yeni bir dünya görüşü formüle etmeye çalıştı. Amerika'nın çok etnikli ve misyon sahibi politik kültüründe, iyi ve kötü arasındaki mücadeleden oluşan düzenli bir dünya düzenine daima 'millî' bir ihtiyaç vardır. Huntington bu makalesinde 'medeniyetler çatışması'na dayalı bir anlaşmazlık düzeninin oluşacağını öne sürmektedir. O, insanlık arasındaki büyük bölünmelerin ve çatışmanın hakim unsurunun kültürel temelli olacağını söyler: *"Medeniyetler çatışması global politikalara hakim olacaktır"*. Ona göre medeniyet *"insanların en yüksek kültürel gruplaşması ve insanları diğer türlerden ayıranlar hariç- insanların sahip oldukları kültürel kimliğin en geniş düzeyidir"*. Huntington, bu tanıma uyan yedi veya sekiz medeniyet tespit etmiştir: Batı (Avrupa ve Kuzey Amerika), Konfüçyüsçü, Japon (Huntington'a göre kendine özgü şekilde hem toplum hem medeniyettir), İslâm, Hindu, Slav-Ortodoks, Latin Amerika *"ve belki Afrika"* medeniyetleri. Bu medeniyetlerin arasındaki farklar, Huntington'a göre ideolojilerin ve politik rejimlerin aralarındaki farklılardan daha köklüdür. Komünistler demokrat olabilir, zenginler fakirleşebilir ancak Ruslar Estonyalı, Azeriler de Ermeni olamazlar.

Huntington ayrıca tarihteki en uzun ve en şiddetli çatışmaları medeniyetler arasındaki farkların doğurduğunu iddia etmektedir. Huntington'a göre Batı, hâlihazırda gücünün doruk noktasındadır, ancak *"Batılı olmayan bir tarzda dünyayı şekillendirme arzusuna, iradesine ve kaynaklara sahip, gitgide artan"* Batılı olmayan medeniyetlerle karşı karşıya gelmektedir. *"Kültürün kadife perdesi, ideolojinin demir perdesinin yerini almıştır"*. Batı, Çin'in önderliğindeki Doğulu bir ekonomik blogun karşısında durmaktadır. Körfez savaşı (Baba Bush'un tanıttığı şekilde) *"Irak'a karşı Dünya"*yı değil, aslında *"İslâm'a karşı Batı"*yı ifade ediyordu.

Huntington, sözünü sakınmıyor ve şunları diyecek kadar ileri gidiyor: *"Bir sonraki dünya savaşı –şayet olacak olursa- medeniyetler arası bir savaş olacaktır"*. Batı kültürünün dünyanın kalan kısmına etkisi sadece yüzeyseldir: *"Daha temel bir*

³ Lyndon B. Johnson (1908-1973), ABD'nin 36. başkanıdır (1963-1969). (Ç.N.)

⁴ Norman, OK, Univ. of Oklahoma Press, 1991.

seviye olarak (...) Batılı mefhumlar, başka medeniyetlerde hakim olan mefhumlardan tamamen farklıdır. Bireysellik, liberalizm, anayasal otorite, insan hakları, eşitlik, özgürlük, hukukun üstünlüğü, demokrasi, serbest piyasa, kilise ile devletin ayrılması gibi konulardaki Batılı düşünceler, İslâmî, Konfüçyüsçü, Japon, Hindu, Budist ve Ortodoks kültürlerde genellikle çok zayıf yankı bulurlar.”

“Evrensel bir medeniyet' olabileceğine dair fikir, Batı'ya ait bir düşüncedir ve Asya toplumlarının çoğunun partikülerizmiyle⁵ ve bir insanı diğerinden ayıran hususların neler olduğuna dair vurgularıyla bağdaşmamaktadır.” Huntington, kendi aralarındaki farklılıklara rağmen, Batılı çıkarlara, değerlere ve güce meydan okumak üzere, Asyalıların bir Konfüçyüsçü-İslâmî işbirliğinde bir araya geleceklerinden emindir. Huntington, Batı'nın bu meydan okumayı kendi medeniyeti içinde daha fazla birlik ve işbirliğini temin ederek ve Konfüçyüsçü ve Müslüman devletlerin askerî güçlerinin artmasını engelleyerek karşılamak zorunda olduğunu söyler.

Açıkça ifade edeyim ki, Huntington'un görüşlerini korkutucu buluyorum. Özellikle *Foreign Affairs* gibi önde gelen bir dış politika dergisinde önemli bir yer verilmesi sebebiyle; daha da önemlisi Clinton yönetiminde dünyayı 'Huntingtoncu' tanımlarla düşünme eğiliminin bulunması sebebiyle. Bereket versin, ABD Huntington'a çok sayıda güçlü tepki verecek derecede açık bir toplum. Daha derginin 1993 güz sayısında bile Huntington'a birkaç karşılık vardı:

Fuad Acemi (Fouad Ajami) haklı olarak uluslararası politikadaki aktörlerin medeniyetler değil devletler olduğunu söyledi. Ona göre, ulus devletler, medeniyetle ilgili görevlerini hiçe sayarak kendi çıkarları gereğince davranmaya devam edeceklerdir: “Açıkça ifade etmek gerekirse: Medeniyetler devletleri yönetmiyorlar; devletler medeniyetleri yönetiyorlar”. Bu sebeple Arap ülkelerinin çoğu 1990-91'de Irak tarafını bile tutmadılar ve menfaatlerine uygun değilse kesinlikle Batı karşısında Konfüçyüsçüleri desteklemeye ihtiyaç hissetmezler. Acemi, Batı'nın Asya üzerinde sadece yüzeysel bir etkide bulunduğu dair Huntington'un iddiasını da reddetti. Acemi, ılımlı İslâmî bakış açısıyla şöyle demektedir: “Seküler düşünce, devlet sistemi ve güçler dengesi, ülke sınırlarını aşan pop kültürü, devletin bir refah aracı olması... Bütün bunlar en uzak yerlerde bile özümsemiştir.” Aynı husus Çinli muhalif Liu Binyan tarafından da dile getirildi: “Konfüçyüsçülük her ne kadar Çin'e aşama aşama geri gelse de son yirmi yıldır Batılı kültürün Çinliler üzerindeki gittikçe artan güçlü tesiriyle kıyaslanamaz bile.”

Huntington, Konfüçyüsçü bir ülkede, Singapur'da, Civil Service College'da (Devlet Memurları Fakültesi) görev yapan Kishore Mahbubani tarafından da eleştirildi. O, Huntington'un makalesini, tehlikeli bir kuşatma mantığının bir

⁵ Partikülerizm/özellik: Bireylerin, davranışlarında evrensel, genel kabul gören, belirli kişi ve durumlara özgü olmayan değerlere değil de kişisel yargılarına uymalarını ifade eder. Evrenselliğin (universalism) tersidir. (Ç.N.)

kanıtı olarak görüyordu: "Dünyanın kalan kısmının Batı'dan, özellikle de yaralı bir Batı'nın yarattığı tehlikeden duyduğu korkunun, Batı'nın duyduğu korkudan daha fazla olduğunu öğrenmek, birçok Batılıyı şaşkırtacaktır". Mahbubani'nin Huntington'a bazı tesellileri vardı: Konfüçyüsçü-İslâmî bir bağın oluşma ihtimali yoktu; çünkü "Doğu ve güneydoğu Asya'nın, Batı'yla daha iyi anlaşacağı açık bir gerçektir." Ancak Mahbubani Batı adına endişelidir: Bütçedeki disiplinsizlikler, düşük tasarruflar, aşınan iş etiği, liderlik yoksunluğu ve aşırı demokrasisiyle Batı, "nispi çöküşüne kendi elleriyle sebep olmaktadır".

Huntington tartışmasında söylenecek iyi bir şeyler var mı? Evet, söylenecek bir tek güzel şey var: Huntington dünyanın soğuk savaş sonrası durumuna dair üstünkörü hatta toy bir Beyaz Anglo-Sakson/Amerikan bakış açısını körelmiş kavramlarla anlatarak, *Foreign Affairs* dergisinin okuyucularını insanlığı bekleyen en can alıcı konulardan bir kısmına dair temel bir tartışmaya zorladı. Huntington'u ve getirdiği eleştirileri okurken, en temel varsayımlarımızın bazıları hakkında zihinlerimizi toparlama ihtiyacı hissediyoruz.

JOSEPH CONRAD VE BATI'NIN KENDİNİ SORGULAMASI

Amerika kıtasından ayrılıp Yakın Doğu'ya yaklaştığımızda, entelektüel solda, Batı'nın üçüncü dünya ülkelerini ekonomik ve politik olarak sömürmesini eleştirmenin yerini kültürel bir eleştirinin almaya meyilli olduğunu görebiliriz. Bu alandaki temel şahsiyet ise Edward Said'dir (1934-2003). O, Batı'nın Doğu ve Güney üzerindeki kültürel tahakkümüyle şu ana kadar yirmi küsur yıl mücadele etti. Said çift kültürlü bir adamdır: Filistinli, bu sebeple Arap ve Doğuludur ama aynı zamanda yetiştirilme tarzı, kariyeri ve Avrupa ve Amerikan edebiyatı üzerindeki uzmanlığı nedeniyle Batılıdır. Onun 'Oryantalizm'⁶ isimli eseri, Asya üzerindeki Fransız ve İngiliz uzmanlıklarına geniş çaplı bir saldırı niteliğindedir. Bu 'oryantalistler' bilgiyi ve Batı temelli yorumları, ekonomik ve politik emperyalizmin kültürel bir kolu olacak bir şekilde, Doğu'yu düşük bir duruma indirgemek için kullandılar. Said, bu durumun kolonilerin özgürlüklerini kazanmalarıyla son bulmadığını, Amerikan alan araştırmaları şeklinde devam ettiğini iddia etmektedir.

Edward Said, en son kitabı *Culture & Imperialism*'de⁷ Batı'nın büyük romanlarının Doğu ve Güney'e karşı Batılı tutumları nasıl yansıttıklarını ortaya koyarak Batılı roman ve hikayelerin değerini düşürmektedir. Avrupa egemenliğinin en kaba yüzüyle ortaya çıktığı alanlar, en kötüsü Belçika Kongo'su olmak üzere, siyahî Güney ile olan ilişkileridir. Avrupa'nın yüzyılın başındaki Kongo yıkımı, Said'in kitabında, Batılı insanıyetsizliği ortaya koymak üzere zikredilmiş-

⁶ Routledge&Kegan, 1978. [Tespit edebildiğimiz Türkçe çevirileri: *Oryantalizm Sömürgerliğin Keşif Kolu* (çev. Selahattin Ayaz), İstanbul: Pınar 1982/1989; *Oryantalizm* (çev. Nezih Uzel), İstanbul: İrfan 1998; *Şarkiyatçılık* (çev. Berna Ünler), İstanbul: Metis 2001 (Ç.N.)]

⁷ Türkçeye çevrilmiştir: *Kültür ve Emperyalizm* (çev. Necmiye Alpay), İstanbul: Hil 1998.

tir. Bu insaniyetsizliği en iyi şekilde gözler önüne sermek üzere, araştırmacılığı ve dürüstlüğü sebebiyle yazar Joseph Conrad'dan alıntılar yapılmıştır. *The Heart of Darkness* (*Karanlığın Kalbi*) isimli eseri, Said'in *Oryantalizm*'inde zaten alıntılanmıştı. Said'in son kitabının daha ilk sayfasında Conrad'ın şu ifadelerini görüyoruz:

"Genellikle bizden farklı bir tene ya da daha düz bir buruna sahip olan kişilerin ellerinden topraklarını almak demek olan 'yeryüzünün fethi', kendisine iyice bakılınca hiç de sevimli bir şey değildir. Onu kurtaran tek husus, bir düşünce olmasıdır. Olayların arkasındaki bir düşünce... Duygusal bir rol değil, bir düşünce... Bu düşünceye karşı özverili bir inanış söz konusudur. Bu düşünce, karşımıza dikip sonra da önünde eğilip kendisine kurban sunabileceğiniz bir şeydir."

Edward Said, Joseph Conrad'tan iktibasta bulunan tek emperyalizm karşıtı değildir. Avrupalı 'Said'ler olan iki otokritikçinin eserlerinde de *The Heart of Darkness*'ten alıntılar görülebilir: Hollandalı bilim adamı Jan Breman ve İsviçreli yazar Sven Lindqvist.

Breman, sömürgeci ortamdaki ilkel ırkçılık hakkında bir makale yazmıştır.⁸ Burada Conrad, isimsiz kurbanların etkili bir tasviriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu kurbanlar, Belçika'ya mahsus 'kötü bir başlangıç' değil, Batılı egemenliğin kaba ideal tipleridir:

"Birbirine zincirlenmiş olan altı zenci, yolu ıkıla sıkıla tırmanıyorlardı. Başlarındaki toprak dolu sepetleri dengeleyerek dik ve yavaş yürüyorlardı. Zincirlerin şingirtisi adımlarıyla ritim oluşturuyordu. Bellerine siyah çaputlar sarılmıştı ve bunların kısa uçları arkada kuyruk gibi ileri geri sallanıyordu. Her bir kaburgayı görebiliyordum. Vücutlarındaki her eklem bir halattaki düğümler gibiydi. Her birinin boynunda demirden bir tasma vardı ve hepsi de birbirlerine ilmikleri ritmik bir şekilde şıkırdayarak sallanan bir zincirle bağlanmışlardı. Bir karış kadar yakınımdan, (bana) hiç bakmadan, mutsuz vahşi adamların ölümü andıran ilgisizlikleriyle geçtiler."

Joseph Conrad'ın Kongo romanı, üçüncü olarak da Sven Lindqvist'in Avrupalı olmaya karşı isyanını ifade ettiği kitabının başlığında⁹ karşımıza çıkar:

"Avrupa" kelimesi, mutlak karanlık anlamına gelen Sami kökenli bir kelimedenden türemiştir. Şu anda önümdeki ekranda gördüğüm bu kelime gerçekten Avrupalıdır. Fransızca düşünen ama İngilizce yazan Polonyalı bir müellif olan Joseph Conrad tarafından nihayet 1898-1899'da ifade edilmeden önce de bu düşünce aslında uzun süredir yoldaydı. *The Heart of Darkness*/*Karanlığın Kalbi*'ndeki ana şahsiyet olan Kurtz, Afrika'daki yabancıların arasındaki beyazların 'medenileştirme misyonları' hakkında yazdığı araştırmasını, yaldızlı sözlerin ger-

⁸ Jan Breman, ed., *Imperial Monkey Business: Racial Supremacy in Social Darwinist Theory and Colonial Practice*, Amsterdam, CASA Monographs 3, 1990.

⁹ Sven Lindqvist, *Utrota varenda jävel*, Bonniers, 1992.

çek anlamını özetleyen, elle yazılmış bir notla bitiriyor. Şu anda ekranıma yansıyan bu not şudur: "Bütün yabancıları yok edin".

İsveççesi "*Utrota varenda jävel*" olan bu cümle, Lindqvist'in 1992'de yayımlanan kitabının ismi olmuştur. Yazar, soğuk savaştan galip çıkan Batı'ya, doğrudan Nazi kamplarına götüren Avrupalı ortak geçmişini hatırlatmak istemiştir. Lindqvist 'Saidçi' kitabını şu ifadelerle bitirir: "*Dünyanın neresinde, ortaya çıkarıldığında bizi bilinçlendiren, dünya görüşümüzü paramparça eden ve kendimizi sorgulamamız için bizi zorlayan oldukça gizlenmiş bir bilgi bulunuyorsa, orada 'Karanlığın Kalbi'ni bulursunuz*".

OKSİDANTALİZM

Oksidantalizm, Edward Said'in Batılı Oryantalizm eleştirisine Araplarca verilen pozitif bir cevaptır. Bu kavramın arkasındaki kişi, eskiden Tokyo'daki Birleşmiş Milletler Üniversitesi'nde araştırmacı olan, şimdi ise Kahire Üniversitesi Felsefe Enstitüsü'nün müdürü olan Prof. Hasan Hanefi'dir. Hanefi, 1992'de Oksidantalizm hakkında 881 sayfalık bir kitap yayımladı (*Mukaddime fi ilmi'l-istiğrâb*) [*Oksidantalizm Bilimine Giriş*].

Hanefi'nin projesinin hedefi, yeniden bağımsız bir Arap entelektüel gelenek oluşturmak amacıyla, Batılıların Doğu'yu nesneleştirmesine benzer bir tarzda [Doğu'nun da] Batı'yı nesne haline dönüştürmesini ister. O, "*Şu ana kadar hep Batı öğretmen, biz de öğrenci olduk*" der. "*Bu öğretim daha ne kadar sürecek!*" sorusunu şu şekilde cevaplar: "*Batı'yı araştırma nesnesi değil de bilgi kaynağı olarak gördüğümüz süre*". Araplar, laboratuarda farelere uygulandığı gibi, Batı'yı değersiz hale getirmeyi öğrenmelidirler.

Hanefi, Batı'nın gerilemekte olduğuna inanmaktadır. Kendisine bir Fransız dergisi tarafından, Francis Fukuyama'nın tarihin sonuna gelindiğine dair iddiası sorulduğunda, Hanefi şöyle cevap vermişti: "*Araplar, Afrikalılar, Latin Amerikalılar, Asyalılar için tarih bitmedi. Hatta belki henüz başlamadı*".¹⁰ Tarih, Doğu ve Batı'da aynı zamanları işaretlemeyiz. Batılıların Ortaçağ dedikleri zaman dilimi, Araplar için gerçek İlkçağ'dı. Şimdi ise rönesans (yeniden doğma) zamanı gelmiştir.

Öte yandan Hasan Hanefi Japon tecrübesini kendisine bir ilham kaynağı olarak görmez. "Japonya iyi bildiğim bir ülkedir. Japonya aynı zamanda hem dev hem de cücedir. Felsefe alanında cücedir. Fransız, Alman, Anglo Sakson felsefeleri vardır ama Japon felsefesi yoktur. Japonya dünyada en çok çeviri yapan ülkedir, çeviri yapar ama kendisi yaratmaz." Araplar ise ancak Batı'nın mitik egemenliğinden kurtulabilirlerse yaratıcı olabilirler. 'Evrensel kültür' düşüncesi, tahakküm altındakileri kandırmak için tasarlanmış bir mitdir. Bu kandırmaca, önce eski Mısır Medeniyeti tarafından, sonraları ise Çin, Hint ve Batı medeniyetleri tara-

¹⁰ Hasan Hanefi'yle röportaj, Arabies (1992) dergisi içinde.

fından gerçekleştirilmiştir. Hanefi'nin projesi, Batılı tanrılar olan Kant, Hegel ve Marks'ı Arapların gözünden düşürmektir.

UNİVERSALİSM (HEPSİ BİR)

Makalenin başında zikretmeyip buraya bıraktığım üçüncü seçenek tam da Hanefi'nin sakındırdığı seçenektir: Evrensel bir yaklaşım oluşturmak amacıyla Doğu-Batı ikiliğini tamamen reddetmek.

Doğu ve Batı'nın o kadar ortak noktası vardır ki ve yine Doğu ve Batı'nın her biri kendi içinde o kadar farklılıklara sahiptir ki, dünyayı Doğu-Batı ayrımı esasına göre anlamak için yapılacak bütün teşebbüsler başarısız olmaya mahkûmdur. Bu sebeple Huntington'u da, Hanefi'nin hümanizmin daima Batılı egemenliğin sis perdesi görevini gördüğüne dair iddialarını da reddetmeliyiz. Liu Binyan'ın teklif ettiğini gerçekleştirmek mümkün olmalıdır: Aralarındaki farklılıkları vurgulamak yerine bütün medeniyetlerin iyi taraflarını kullanmak, global medeniyeti desteklemek, ortak insani değerler temelinde tek bir dünya oluşturmak, tahakküme katkıda bulunmadan izole edilmişlikle mücadele etmek... Her iki tarafın mühendislerinin çizimleri esas alınarak köprüler kurulabilir ve her iki tarafın insanlarınca köprüler aşılabilir. Hümanist yaklaşımın arkasındaki temel fikir, özü itibarıyla her insanın diğerine benzer olduğudur. Kültürel göreceler tarafından vurgulanan farklar, genel kuralın istisnaları olarak görülmeli ve asla abartılmamalıdır.

Ben, kendisinden izin almadan, Edward Said'i kültürler arası evrenselci girişimin destekçileri arasında saymak istiyorum. Said, *Culture & Imperialism* isimli eserinde, gençliğinde Orta Doğu'da var olan bazı şeylerin şu anda bulunmadığından yakını:

Arap çevrem büyük oranda sömürge ortamında yaşıyordu. Buna rağmen, gençliğimde Lübnan, Suriye ve Filistin üzerinden Mısır'a ve daha Batı'daki yerlere karayoluyla gidebiliyordunuz. Bugün bu imkânsız (...) Geçmiş daha iyi değildi ama tabiri caizse bağlar daha sağlıklı şekildeydi. İnsanlar gerçekten birbirleriyle irtibatlıydılar, takviye edilmiş sınırların ötesinden birbirlerine dik dik bakmıyorlardı. Birçok okulda her yerden gelmiş Araplara rastlayabilirdiniz. Müslümanlar, Hıristiyanlar, Ermeniler, Yahudiler, Yunanlar, İtalyanlar, Hindistanlılar, İranlılar, hepsi karışık bir şekilde şu veya bu sömürge rejimi altındaydılar ama sanki doğal olan buymuş gibi birlikte hareket ediyorlardı (...) Milliyetçilik adına (liberalleşme değil) insanları homojen hale getirme ve izole etme çabaları, muazzam kayıplara ve başarısızlıklara sebep oldu (...) Kimlik her zaman başkaları hakkında bilgi sahibi olmanın üzerinde ve ötesindedir.¹¹

Kitabının sonuna doğru Said, başkaları hakkında bilgi sahibi olmayı insan ajandasının en başına yazma arzusuna geri dönüyor ve açık/serbest bir dünyada tamamen yurtsuz olma şeklinde bir vizyon öneriyor. Bunu, 12. yüzyılda Sakson-

¹¹ Edward Said, *Culture & Imperialism*, London: Chatto & Windus, 1993, s. 361-2.

ya'da yaşamış Avrupalı bir keşiş olan St. Victorlu Hugo'dan güzel bir pasaj aktararak yapıyor:

Anavatanını tatlı ve sevimli bulan kişi hâlâ hassas bir mübtedidir. Her toprağı kendi vatani gibi gören şahıs artık güçlüdür; ama dünyanın tamamı kendisine yabancıymış gibi gelen kişi mükemmel kimsedir. Hassas mübtedi, sevgisini dünyadaki bir tek yere sabitlemiştir; güçlü şahıs, bu sevgiyi tüm mekânlara yayar; mükemmel kişi ise mekân sevgisini aşmıştır.¹²

Bunu gerçekleştirmek 12. yüzyılda zor olabilir ama günümüz uydular çağında bu daha kolay olmalıdır. Yapay hümanist seçeneğin idealist olduğunda şüphe yoktur; ancak gerçekçilikten de uzak değildir. Çok sayıda etkili güç kültürel köprü kurucularının tarafındadır. Size sadece birkaç tanesini zikreleyim: Bilgisayar endüstrileri, İngilizce öğretmenleri, yayımcılar, seyahat acenteleri, uluslararası şirketler, havayolu şirketleri, telekomünikasyon şirketleri, ileri teknoloji kapitalizmi, oteller, uluslararası finansman kuruluşları, eski koloni kurumları, mülteciler ve göçmenler, çok kültürlü yemek hizmeti veren lokantalar, araştırma ağları ve ötekileri tanıma üzerinde uzmanlaşmış enstitüler...

¹² Edward Said, *Culture & Imperialism*, s. 407.